

*Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
9. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog
Århus 2002*

DANSKE PRODUKTIONSORDBØGER

Af Jette Bundgaard Pedersen (Syddansk Universitet, Odense)

I henhold til Kulturministeriets bekendtgørelse af 4. september 1997 om Dansk Sprognævnets virksomhed og sammensætning skal den danske retskrivning fastlægges i overensstemmelse med et traditionsprincip og et sprogbrugsprincip. Ifølge traditionsprincippet ligger stavemåderne af det eksisterende ordforråd principielt fast, bortset fra justeringer som følge af sprogbrugsprincippet. Efter sprogbrugsprincippet skrives ord og ordformer i dansk i overensstemmelse med den praksis, som følges i gode og sikre sprogbrugerers skriftlige sprogbrug. Mens Kulturministeriet altså i sin bekendtgørelse definerer grundlaget for justeringer af stavemåden efter sprogbrugsprincippet, forholder ministeriet sig ikke til, hvordan disse justeringer implementeres i praksis. For en afklaring af dette spørgsmål, må man konsultere Retskrivningsordbogen, jf. §2 i Lov om Dansk Sprognævn af 14. maj 1997: 'Dansk Sprognævn redigerer og udgiver den officielle danske retskrivningsordbog. Opslag i de seneste udgaver af Retskrivningsordbogen viser, at de justeringer efter sprogbrugsprincippet kan komme til udtryk på tre måder:

1) En ny stavemåde kommer til, og der opstår en såkaldt dobbeltform. Et eksempel er *grundliggende*, som optrådte første gang i 1996-udgaven af Retskrivningsordbogen. Indtil da havde *grundlæggende* været enerådende. Som det fremgår af følgende artikler fra Retskrivningsordbogen, behandles dobbeltformer som lige korrekte: **grundliggende** (*el. grundlæggende*) *ubøj. adj.* og **grundlæggende** (*el. grundliggende*) *ubøj. adj.*

2) Også den næste måde at justere stavemåden på drejer sig om dobbeltformer, men hvor en ny stavemåde før kom til, falder en eksisterende stavemåde her ud. Et eksempel er *linie* og *linje*, der blev anset for lige korrekte til og med 96-udgaven af Retskrivningsordbogen, men fra 2001-udgaven er *linje* den eneste anerkendte stavemåde, jf.

følgende resultat ved søgning på *linie* i online udgaven af Retskrivningsordbogen: 'I ordbogen er der ingen ord der passer til søgekriteriet.'

3) Endelig kan justering af stavemåden ske ved, at en eksisterende stavemåde udgår og erstattes af en ny. Et eksempel på en ny stavemåde er *kraft-varme-værk*, som første gang kom med i 2001-udgaven af Retskrivningsordbogen, hvor den samtidig fortrængte den hidtidige stavemåde uden bindestreger, der indtil da havde været den eneste mulighed.

Sammenholder man ovennævnte eksempler på Dansk Sprognævns justeringer af stavemåden efter sprogbrugsprincippet med sprogbrugen i praksis, således som den fx kommer til udtryk i søgemaskinen Google og Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs Korpus 2000, fremkommer følgende frekvenser ved søgninger gennemført ultimo september 2002:

Google		Korpus 2000	
grundliggende	3.740	grundliggende	27
grundlæggende	63.100	grundlæggende	765
linie -n, -r, -rne	134.370	linie*	2.529
linje -n, -r, -rne	62.010	linje*	759
kraft-varme-værk -et, -er, -erne	14	kraft-varme-værk*	1
kraftvarmeværk -et, -er, -erne	6.913	kraftvarmeværk*	64

Den manglende overensstemmelse mellem de 'gode og sikre sprogbrugere' og det store flertal af danske sprogbrugeres skriftlige sprogbrug, der her kan konstateres, bringer mindelser om Niels Hausgaards spørgsmål, om 'de fleste er de bedste eller bare de fleste'. På samme måde som spørgsmålet får lov at blæse i vinden i Hausgaards sang, ligger det også uden for rammerne af dette bidrag at søge at svare på, om de ortografiske regler bør rette sig efter de fleste sprogbrugere, eller om de bør rette sig efter de gode sprogbrugere. I stedet vil jeg forholde mig til nogle af de problemer, der opstår som en konsekvens af den manglende overensstemmelse mellem de fleste og de 'gode og sikre':

Dansk Sprognævn gør med udgangspunkt i et mindretal af 'gode og sikre sprogbrugere' fra den ene dag til den anden flertallet af danske sprogbrugere til dårlige stavere. Staveprogrammer bliver forældede. Det samme gør alle andre danskordbøger end Retskrivningsordbogen. Virksomheder som *Odense Kraftvarmeværk A/S*, *Sønderborg Kraftvarmeværk I/S*, *Kraftvarmeværk Thisted*, rengøringsmiddelproducenten *Grøn Linie*, erhvervsrengøringsselskabet *Den Rene Linie* og Aalborg Kommunes Ældre- og Handicapforvaltnings servicetelefon *Den Åbne Linie* og mange, mange andre staver pludselig ikke længere deres navne i overensstemmelse med den officielle danske retskrivning. Dette er ikke bare et problem i sig selv, men har bl.a. også til følge, at forventede søgeresultater udebliver, når man i forbindelse med søgning på nettet overholder stavemåden i Retskrivningsordbogen.

Behovet for leksikografisk nytænkning i danske produktionsordbøger opstår dermed særligt markant der, hvor de 'gode og sikre sprogbrugeres skriftlige sprogbrug', sådan som den kommer til udtryk i Retskrivningsordbogen, ikke er i overensstemmelse med den sprogbrug, der kan iagttages hos et flertal af danske tekstproducenter.

Vi skal først kigge på eksemplet, hvor Retskrivningsordbogen er **deskriptiv** og tillader dobbeltformer som *grundlæggende* og *grundliggende*. Som det fx fremgår af nedenstående spørgsmål til Dansk Sprognævns online service, 'Spørg Sprognævnet', fører ukommenterede dobbeltformer let til usikkerhed hos tekstproducenten:

Spørgsmål: Jeg har lært at det hedder *grundlæggende* og ikke *grundliggende*, men der er mange der skriver *grundliggende*. Må man det?

Svar: Ja, både *grundlæggende* og *grundliggende* er korrekte ifølge Retskrivningsordbogen, 2. udg., 1996. Ordet *grundliggende* kom først med i 1996-udgaven af Retskrivningsordbogen, så indtil 1996 var det altså kun *grundlæggende* der blev anerkendt af Sprognævnet. Og selvom der er gode argumenter for *grundliggendes* eksistensberettigelse (jf. Erik Hansen: *Rigtigt dansk*, 2. udg., 1993, s. 107-108), og ordet længe har været brugt af **sikre sprogbrugere**, er der stadig en del der opfatter *grundliggende* som ukorrekt. **Så hvis man vil undgå at blive kritiseret for sin sprogbrug, er det bedst at bruge *grundlæggende*.** (min fremhævelse)

Ukommenterede dobbeltformer i Retskrivningsordbogen må inden for den praktiske leksikografi føre til overvejelser om, på hvilket grundlag og hvordan en produktionsordbog kan yde hjælp til den tekstproducent, der 'vil undgå at blive kritiseret for sin sprogbrug' med at afgøre, hvilken form det er 'bedst at bruge'.

Hvor Retskrivningsordbogen er **præskriptiv** og justerer og normerer i modstrid med gængs sprogbrug, som i eksemplerne med *linje* og *kraft-varme-værk* ovenfor, må den praktiske leksikografi forholde sig til spørgsmålet om, på hvilket grundlag og hvordan en ordbog kan yde hjælp til den sprogbruger, som fx i forbindelse med søgning på nettet, har behov for at få kendskab til de stavemåder, der anvendes af et flertal af danske tekstproducenter, men som i henhold til Retskrivningsordbogen er ikke-eksisterende.

Specielt når det drejer sig om learnerordbøger, betjener den praktiske leksikografi sig undertiden af en tredje mulighed, **proskriptivitet**, der kan beskrives som følger:

Anstelle von präskriptiv würden wir eine Verfahrensweise, nach der nur die **häufigsten** Konstruktionsmöglichkeiten im Wörterbuch angegeben werden, ohne dass damit gesagt wird, dass alle anderen Möglichkeiten falsch sind, als **proskriptiv** bezeichnen ... Wenn der Ausländer zwischen mehreren konkurrierenden Möglichkeiten wählen muss, wird er zu oft nicht wissen können, welche Variante die üblichere ist.' (Bergenholtz og Mogensen 1998).

Inden for den proskriptive leksikografi anføres altså kun de hyppigste hhv. almindeligt forekommende former. Proskriptivitet betegner dermed inden for leksikografien deskriptiv ufuldstændighed baseret på frekvens og benævnes undertiden også selektiv deskriptivitet. Metoden er eksklusiv / restriktiv, idet selektion af visse varianter indebærer udelukkelse af andre i ordbogen, dog uden at disse eksplicit anses for forkerte. Mens Retskrivningsordbogen altså i nogle tilfælde er deskriptiv og i andre præskriptiv, så er den ikke proskriptiv, idet udelukkelse af en stavemåde eller fleksionsform fra Retskrivningsordbogen er ensbetydende med, at den i henhold til Dansk Sprognævn er forkert.

De tre leksikografiske metoders utilstrækkelighed i forbindelse med de brugerbehov, der opstår som en konsekvens af den ovenfor beskrevne praksis i Ret-

skrivningsordbogen, kan sammenfattes som følger: Ingen af metoderne orienterer på samme tid brugeren om både den gængse praktiske sprogbrug og hvad Dansk Sprognævn normerer i de tilfælde, hvor der er uoverensstemmelse mellem de to, ligesom brugeren heller ikke oplyses om, hvilken af flere mulige varianter i Retskrivningsordbogen der må anses for 'bedst', samtidig med at han også informeres om andre i Retskrivningsordbogen forekommende, men ikke-anbefalede varianter.

Da jeg i perioden 1997 til 99 var med til at koncipere og udarbejde DanskOrdbogen, foreslog jeg derfor en fremgangsmåde, der skulle tage højde for de brugerbehov, der opstår som en konsekvens af praksis i Retskrivningsordbogen. Uden et gennemarbejdet teoretisk grundlag og besværlig som det ville være at arbejde med i praksis, blev forslaget afvist af den hovedansvarlige redaktør, og det var først, da direktøren for det forlag, der til sin tid skulle udgive ordbogen, købte ideen, at det alligevel blev sådan.

Forslaget gik kort fortalt ud på, at lemmabestanden i Retskrivningsordbogen skulle medtages i DanskOrdbogen i sin helhed. Det samme gjaldt lemmatas mulige stavemåder og fleksionsformer. Samtidig skulle DanskOrdbogen yde den service til brugerne, at angivelser til stavemåder og fleksion skulle præsenteres på en sådan måde, at

- 1) det dels kom til at fremgå, hvilken ortografisk eller fleksionsvariant DanskOrdbogen anbefalede i de tilfælde, hvor Retskrivningsordbogen anfører flere muligheder, dvs. at dobbeltformer som *grundliggende* og *grundlæggende* skulle prioriteres,
- 2) også stavemåder, der ikke var godkendt af Dansk Sprognævn, skulle optages og kommenteres i det omfang, de var almindeligt forekommende.

Ordbogsartiklerne i DanskOrdbogen kom herefter til at se sådan her ud:

grundliggende ... ► grundlæggende

grundlæggende ... *adj* <-, ->

....

kursus ... *subst* <et, kurset, kurser, kurserne>

....

ANM DS godtager også kursusset / kursusset, kursus, kursusene / kursussene

refrain ... ► refræn

refræn ... *subst* <et, -et, -er, -erne>

....

ANM DS godtager ikke stavemåden *refrain*, der ofte anvendes af fagfolk

Fremgangsmåden gav anledning til gentagne og ophedede diskussioner om, hvorvidt det nu mest korrekt hed det ene eller det andet, således fx *en* eller *et automobil*, *bolsje* eller *bolche*, *vejledede* / *vejledet* eller *vejledte* / *vejledt* – eksempler på, at der efter min mening er truffet forkerte eller inkonsekvente valg i DanskOrdbogen. Diskussionerne opstod ikke mindst, fordi vi alene havde fået fastlagt hvordan, men ikke på hvilket grundlag. Et grundlæggende problem ved fremgangsmåden i DanskOrdbogen er nemlig, at der indsættes en tredje instans mellem Dansk Sprognævn og ordbogsbrugerne, og en tilfældig ordbogsredaktørs ofte lige så tilfældige præferencer og idiosynkrasier hverken kan eller bør have nogen som helst leksikografisk interesse.

Hvad enten der altså er tale om en hovedansvarlig ordbogsredaktør, en hel ordbogsredaktion eller informanter, må der sættes et stort spørgsmålstejn ved introspektion eller multispektion som empirisk grundlag for anbefaling af ortografi og grammatik og evt. udelukkelse af andre i en produktionsordbog, jf. også McEnery & Wilson 1997:4-9. Det samme forbehold gælder belægsamlinger, som ligeledes er et resultat af en subjektiv excerpering. Hertil kommer i øvrigt, at der kan konstateres en markant tendens til at fokusere på det specielle snarere end det generelle ved indsamling af belæg.

Men subjektive former for empirisk basis burde heller ikke længere være nødvendige, når der findes offentligt tilgængelige tekstkorpora på nettet, og det empiriske grundlag i forhåndenværende søgemaskiner er rigeligt stort og bredt til, at det kan anvendes til leksikografisk dokumentation af den faktiske sprogbrug. Nettet har dog ikke alene betydet en række nye muligheder for den praktiske leksikografi. I en tid, hvor det offentlige, institutioner, private virksomheder og medierne i stigende grad henviser borgerne, interessenterne, kunderne, læserne, lytterne, seerne og andre interesserede til at orientere sig på nettet, har nettet også betydet nye brugerbehov. Der er således opstået en ny

ordbogsfunktion, nemlig produktion af søgestrengene med henblik på tekstreception. Om man kan finde frem til de ønskede oplysninger på nettet vil være betinget af kendskab til de stavemåder, der anvendes af danske tekstproducenter, men som med udgangspunkt i Retskrivningsordbogen er ikke-eksisterende.

Blandt andet under hensyntagen til denne brugsfunktion anbefales der derfor her en produktionsordbog, der i lighed med DanskOrdbogen, men dog ikke dens elektroniske pendant, Den Danske Netordbog¹, anerkender Dansk Sprognævnets lovbestemte autoritet på retskrivningsområdet og bl.a. medtager hele lemmabestanden i Retskrivningsordbogen plus samtlige ortografiske og fleksionsvarianter. Til forskel fra DanskOrdbogen skal ordbogsredaktionen imidlertid ikke intervenere og prioritere og rekommendere, men lade sprogbrugen tale for sig selv. Dette kan mest objektivt ske i form af eksplicit angivelse af frekvens i den tilgrundliggende empiriske basis i de tilfælde, hvor der konstateres divergens mellem Dansk Sprognævn / Retskrivningsordbogen på den ene side og den gængse sprogbrug på den anden.

Hvor Retskrivningsordbogen er **deskriptiv**, vil en frekvensangivelse kunne hjælpe brugeren med at afgøre, hvilken form det er 'bedst at bruge', hvis man vil 'undgå at blive kritiseret for sin sprogbrug':

grundliggende (el. grundlæggende) *ubøj. adj.*

FREKVENS grundliggende 3.767, grundlæggende 63.865

grundlæggende (el. grundliggende) *ubøj. adj.*

FREKVENS grundlæggende 63.865, grundliggende 3.767

Hvor Retskrivningsordbogen er **præskriptiv**, vil en frekvensangivelse kunne yde hjælp til den bruger, som for at opnå forventede søgeresultater i forbindelse med søgning på nettet har behov for oplysning om den stavemåde eller de stavemåder, der anvendes af (et flertal af) danske tekstproducenter, eller som i forbindelse med tekstproduktion blot ønsker at anvende samme stavemåde som flertallet af danske sprogbrugere:

¹ *Kraft-varme-værk* med bindestreger kan ikke slås op i Den Danske Netordbog. Lemmaet *kraftvarmeværk* er ledsaget af følgende anmærkning: '**NB!** Dansk Sprognævn godtager ikke denne skrivemåde. Den anbefales alligevel, da det både i fagtekster og i aviser er den almindeligt brugte form. Derimod bruges skrivemåde med to bindestreger, dvs. kraft-varme-værk, som Dansk Sprognævn anbefaler, stort set ikke.'

linie *sb.*, -n, -r, -rne

► linje, FREKVENS

linje *sb.*, -n, -r, -rne

FREKVENS linje 62.769, linie 136.899

DS anerkender siden 2001 kun *linje*.

kraftvarmeværk *sb.*, -et, -er, -erne

► kraftvarmeværk, FREKVENS

kraft-varme-værk *sb.*, -et, -er, -erne

FREKVENS kraft-varme-værk 15, kraftvarmeværk 6.977

(kraft/varme-værk 9, kraft varme værk 7, kraft-varme værk 2)

DS anerkender siden 2001 kun *kraft-varme-værk*. Indtil da var *kraftvarmeværk* den eneste anerkendte stavemåde.

Til forskel fra hvad der er tilfældet i DanskOrdbogen, indsættes der altså i nærværende konceptforslag til en dansk produktionsordbog ingen smagsdommere mellem Retskrivningsordbogen og sprogbrugerne.

Litteratur

<http://www.kulturministeriet.dk/sw2401.asp>

<http://www.kulturministeriet.dk/sw2400.asp>

<http://www.dsn.dk>

http://www.kokken.go.jp/public/world/mirror/www.dsn.dk/oss_faq.htm

<http://www.google.com/intl/da/>

<http://korpus.dsl.dk/korpus2000/indgang.php>

DanskOrdbogen. 1999. Århus. Forlaget Systime A/S.

<http://netdob.asb.dk/NetDOB.html>

Bergenholtz, H. & Mogensen, J.E.: Die Grammatik der Verben. I: Wiegand, H.E. (Hg.) (1998). Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen. Untersuchungen anhand von "Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache". Tübingen: Niemeyer (Lexicographica, Series Maior 86).

McEnery, Tony & Wilson, Andrew. 1997: Corpus Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press.